

המוסד לביטוח לאומי

מנהל המחקר והתכנון

האגף לפיתוח שירותים

פעילות גופנית מכלילה

מאת:

פרופ' שונית רייטר

ד"ר רחל טלמור

הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה

בשיתוף עם ד"ר ישעיהו הוצלר

מכללת ווינגייט למורים לחינוך גופני ואילן- מרכז ספורט לנכים

ירושלים, אב התשס"ד, אוגוסט 2004

פתח דבר

אנו שמחים להגיש לעיונכם מחקר הערכה המסכם את התוכנית "פעילות גופנית מכלילה".

היוזמה לתוכנית הייתה של ד"ר ישעיהו הוצלר, ראש התוכנית השיקומית לילדים ולנוער במרכז ספורט לנכים "ספיבק", ברמת-גן. מרכז הספורט הוא חלק מהשירותים שארגון "אילן" מפעיל לטובת אוכלוסיות עם צרכים מיוחדים.

במוקד התוכנית, שילוב בין ילדים ונוער עם נכויות פיזיות עם בני גילם ללא מוגבלויות, באמצעות פעילות ספורט ופעילות חברתית. ביצוע התוכנית הוא דוגמא חשובה לאפשרות של יישום עיקרון הנורמליזציה לגבי אנשים עם מוגבלויות ומימוש מעשי לעקרונות של תנועת השילוב שהחלה בעולם בשנות ה-70 ובישראל הגיעה למיצוי חוקי ומעשי בשנות ה-80 ואילך. המחקר מדגיש את הקשיים ואת התרומות הייחודיות של שילוב לכלל השותפים.

סיוע הקרן למפעלים מיוחדים לפיתוח התוכנית בין השנים 1999 ל-2002 בא בשל ההחלטה לתת עדיפות לפיתוח מודלים של תוכניות שילוב במסגרות הלא-פורמאליות, בעיקר כמענה לצרכי פנאי וחברה של ילדים ובני נוער עם מוגבלויות.

ברצוננו להביע את הערכתנו הרבה לארגון אילן ולכל צוות העובדים במרכז "ספיבק" שהפעילו את התוכנית ובעיקר לד"ר הוצלר ולצוותו, שבמקצועיות ובעקביות מפתח שירותים לטובת אוכלוסיות עם צרכים מיוחדים. כל זאת מתוך ראייה, חובה ואמונה בעקרונות השילוב והנורמליזציה.

אנו מודים לפרופ' שונית רייטר ולד"ר רחל טלמור שהיו אחראיות על ביצוע מחקר הערכה ותרמו מניסיון הרב לביצוע התוכנית. תודה מיוחדת לחברי ועדת ההיגוי שהקדישו זמן ומחשבה רבים לתהליך ולשיפור. תודה מיוחדת לכל הילדים ובני הנוער שלקחו חלק בתוכנית ובמרכיביה השונים ובמיוחד לחברי תנועת "נוער לנוער" בגבעתיים, ותלמידי ביה"ס היסודי ניצנים ברמת-גן.

התוכנית "פעילות גופנית מכלילה" היוותה בסיס לפיתוח המשך והוא פיתוח "מרכז למידה פעילה" המהווה מרכז למתן מידע, ייעוץ, השתלמויות והנחיה לאנשי מקצוע, הורים ואנשים עם מוגבלויות בנושא פעילות גופנית.

אנו מקווים שדוח זה ופיתוח המרכז ימשיכו לתרום למימוש עקרונות השילוב והנורמליזציה.

שרית בייץ-מוראי

מנהלת תחום מפעלים מיוחדים

תקציר

פרויקט פעילות גופנית מכלילה הדגים את הדרך בה ניתן לשלב תלמידים עם מוגבלויות פיזיות קשות עם תלמידים ללא מוגבלות, בפעילות גופנית.

שתי קבוצות של תלמידים ללא מוגבלות שולבו במסגרת הפרויקט שהתבצע במרכז ספורט לנכים "ספיבק" ברמת גן, (להלן- המרכז), מועדון מותאם למשתתפים עם נכויות. קבוצה אחת הייתה של תלמידי בית הספר היסודי "ניצנים" השוכן ליד המרכז וקבוצה שנייה הייתה של צעירים וצעירות שהיו פעילים במסגרת "נוער לנוער". בדרך כלל כשדנים בנושא של שילוב הכוונה היא שמכינים תלמידים עם מוגבלויות מבתי ספר מיוחדים לפעילות משותפת עם תלמידים בבתי ספר רגילים. בפרויקט הנוכחי היה הכוון הפוך – תלמידים ללא מוגבלויות השתלבו עם עמיתים עם מוגבלויות 'במגרש הבית', תרתי משמע, שלהם. במסגרת המחקר המלווה נבחנו עמדות התלמידים הרגילים כלפי עמיתיהם עם המוגבלות לפני, במהלך ובסוף הפרויקט. הסתבר שהיה שיפור לטובה בכוון של ראיית העמיתים עם המוגבלות כבני אדם 'רגילים' אף שיש להם קשיים מיוחדים. מבחינת התלמידים עם המוגבלויות נמצא כי הייתה עלייה באיכות החיים שלהם, בעיקר בתחום החברתי והבין אישי. תרומה נוספת של הפרויקט הייתה במישור האישי, ניכרה העצמתם – הגברת הביטחון האישי, הגברת המוטיבציה להשתלב בחברה הרגילה, פתיחות בליבון קשיים ובעיות עם עמיתים, לקיחת חלק פעיל בהפעלת הקבוצה.

מספר אפיונים ייחדו את הפרויקט הנוכחי מתוכניות אחרות של שילוב: האחד, המיקוד של הפעילות סביב ספורט משותף לנכים וללא נכים. השני, שילוב של ליווי על ידי עבודה קבוצתית הן עם התלמידים עם המוגבלות והן עם התלמידים הרגילים. הקבוצות נפגשו הן באופן נפרד והן ביחד וליבנו בעיות וציפיות, התארגנו לפעילות משותפת ועוד. איפיון אחר היה ההכנה של התלמידים הרגילים לקראת המפגש עם העמיתים עם הנכויות. הכנה שהתגלתה כחיונית ביותר ותרמה רבות להצלחת הפרויקט.

מלבד השילוב בפעילויות הספורט במרכז ספיבק, נעשה גם ניסיון לשלב באופן נקודתי תלמידים עם נכויות פיזיות בשיעורי החינוך הגופני בבתי הספר הרגילים. ניסיון זה הצליח פחות מאשר השילוב במועדון, בחלקו בגלל קשיים וחוסר שיתוף פעולה מצד מורי החינוך הגופני והנהלות בתי הספר הרגילים.

הפרויקט מהווה מודל חשוב להפעלת תוכניות שילוב ומחדש בהתמקדו בתחום שהוא נקודת התורפה של העמיתים עם הנכות, התחום של קשיים מוטוריים.

תוכן עניינים

עמוד

1	מבוא
2	מטרות הפרוייקט
5	תיאור קצר של הפרוייקט
6	סוג המחקר ומגבלות המחקר
7	כלי המחקר
8	הליך המחקר
9	הממצאים העיקריים
9	ילדי מרכז ספורט לנכים ע"ש ספיבק
9	שילוב במהופך
13	השילוב הנקודתי
14	ההורים של ילדי מרכז ספיבק
16	תלמידי בית ספר ניצנים
19	חניכי "נוער לנוער"
21	לסיכום
21	תוצרי הפרוייקט
22	סיכום
24	המלצות
26	מקורות
27	נספחים

נספח מס' 1 : שאלון איכות חיים מאת רוברט שאלוק

נספח מס' 2 : סולם עמדות כלפי ילדים עם מוגבלויות

נספח מס' 3 : סולם להערכת הסתגלות לבית הספר

נספח מס' 4 : תוכנית כישורי חיים שנה ראשונה

נספח מס' 5 : תוכנית שילוב למשתתפת בפרוייקט

נספח מס' 6 : דוח שילוב נקודתי מפורט למשתתפת בפרוייקט

מבוא

כידוע, תנועת השילוב של ילדים עם מוגבלות במסגרות רגילות התפתחה בשנות השבעים. ראשיתה בדרישה לאפשר מסגרות לימודים רגילות במידת האפשר לתלמידים עם מוגבלויות, אינטגרציה, והמשכה בדרישה להכללה בכיתות הרגילות תוך מתן תנאים מספקים לתלמידים עם צרכים מיוחדים במסגרות הרגילות. נפתחו כיתות מיוחדות במסגרות של בתי ספר רגילים. בדרך כלל היו הכיתות האלה במבנים נפרדים ו/או מרוחקים מהכיתות הרגילות. בשנת 1988 נחקק חוק מתקדם יותר הנקרא חוק השילוב, והמציין כי יש לבצע את השילוב לא רק במסגרות רגילות אלא גם בתנאי לימודים וחינוך רגילים.

בנוסף לכך, לאור הדרישה להפעלת עקרון הנורמליזציה לגבי אנשים עם מוגבלויות, נחקק בכנסת חוק זכויות אנשים עם מוגבלות בשנת 1988. בדו"ח הוועדה הציבורית לביקורת החקיקה בנושא זה, שהוגשה לשר המשפטים ולשר העבודה והרווחה ביולי 1997, הודגשו השירותים המשלבים בתחומי התרבות הפנאי והספורט. הדו"ח מתאר את המצב בארץ בתחומים אלה כך: "אלפי ילדים ובני נוער עם צרכים מיוחדים אינם משתייכים לתנועות הנוער, אינם זוכים לפעילות של יציאה לטבע ושל ספורט, הקיימות לכל ילד וצעיר רגיל. יוצא כי לילדים אלה מהווה בית-הספר, שלעתים הנו בית-ספר מיוחד מסגרת יחידה ומרכזית בחייהם... מצב זה מוביל לבידודם חברתית של אנשים עם מוגבלויות ולניתוקם גם מבעלי מוגבלויות אחרים וגם מאנשים אחרים... ככלל. התוכניות והיוזמות בתחום זה הן ספוראדיות ומקומיות, על פי דבריו של ד"ר דן רונן, מנהל האגף לתרבות ואומנות של משרד החינוך, התרבות והספורט, עולה כי אין תכנון ארצי, ואין תקצוב קבוע בתחומים אלה עבור אנשים עם מוגבלויות." הוועדה ממליצה ליזום ולפתח שירותים כאלה, ובייחוד להוסיף בהסמכה, את תחום הספורט.

פרויקט "פעילות גופנית מכלילה" נערך בקרב משתתפים עם נכויות פיזיות תוך שילובם במסגרות של פעילות גופנית עם תלמידים ונוער ללא מוגבלויות כאשר השילוב מתבצע הן במרכז ספורט לנכים ע"ש "ספיבק" ברמת גן והן בבתי הספר הרגילים בהם נמצאים תלמידים עם נכויות.

מטרת הפרויקט

מטרתו העיקרית של הפרויקט הייתה הקניית מיומנויות חברתיות וכישורי חיים דרך פעילות גופנית מכלילה המשלבת משתתפים עם נכויות ומשתתפים ללא מוגבלויות כדי להוביל להעצמה של הילדים בעלי הנכות, במטרה לטפח באופן מרבי את השתלבותם בקהילה.

מטרות נוספות של הפרויקט התייחסו לשלוש קבוצות יעד נוספות: חברת הילדים הבריאים בגופם, הורי הילדים בעלי הנכות, הצוות המטפל במרכז "ספיבק" והמורים לחינוך גופני בבתי הספר שבהם משולבים תלמידים בעלי נכות.

עבור חברת הילדים הבריאים המטרה העיקרית הייתה להפריך עמדות שליליות ודעות קדומות כלפי הנכים, ולאפשר להם לחוות אמפתיה לעולם הנכות. עבור הורי הילדים בעלי הנכות בעלי הנכות והצוות המטפל במרכז "ספיבק" המטרה העיקרית הייתה להגדיל את הידע שלהם לגבי הנכויות, ולהקטין קיומן של תופעות שאינן מועילות להעצמה כמו רחמים, הגנת יתר, דרישת יתר, חוסר דרישה. עבור המורים בבתי הספר המטרה העיקרית הייתה הפחתת החשש משילוב תוך הקניית מיומנויות התמודדות עם הילד בעל הנכות בשיעור ולימוד התאמות לשיעורים הנדרשים.

תפיסת השילוב כפי שבאה לידי ביטוי בתוכנית הנוכחית הייתה זו כוונת: שילוב מבוקר של תלמידים עם נכויות בבתי הספר הרגילים מצד אחד, ומאידך, שילוב תלמידים ללא נכויות במסגרת הפעילות השגרתית של מרכז "ספיבק" ברמת גן, שהינו מועדון ספורט מיוחד למשתתפים עם נכויות. "שילוב" בדרך כלל מצטייר כתנועה חד כוונת, הוצאת תלמידים עם מוגבלויות ממסגרות מיוחדות ושילובם במסגרות רגילות. בפרויקט הנוכחי הוגדר השילוב כפעילות זו כוונת וזאת על סמך התפיסה שחשוב לאפשר לאנשים עם מוגבלויות גם "לארח בביתם" ולא רק "להתארח אצל", אנשים ללא מוגבלויות. "בביתם" הם האדונים, הם הקובעים את לוח הזמנים, הפעילויות וכו'. קראנו לצורת שילוב זאת "שילוב במהופך". תפיסה זאת של השילוב הייתה מקובלת הן על מפעילי הפרויקט בראשותו של ד"ר ישעיהו הוצלר והן על הצוות החוקר בראשותה של פרופ' שונית רייטר (רייטר, 1997).

לספורט ישנה חשיבות רבה בהקניית מיומנויות אלה מהסיבות הבאות:

- א. קבלת הגוף: דרך פעילות גופנית וספורט האדם, ובייחוד בעל המוגבלות, משיג הישגים בעזרת גופו והופך אותו מנטל לחלק בעל משמעות בחייו.
- ב. מיומנויות גופניות הנלמדות בשיעורי החינוך הגופני משמשות אחר כך לעצמאות רבה יותר בחיי יומיום.
- ג. בחטיבה הצעירה, כשיכולת ההפשטה של הילד עדיין מוגבלת, משמשים משחקי התארגנות קבוצתיים אמצעי לארגון הכיתה (להסתדר בטורים, במעגל) ולהקניית עקרונות התנהגות בחברה כגון: שיתוף פעולה בין חברי הקבוצה כדי להגיע להישג,

מערכת כללים וחוקים ברורים שבצדן סנקציות למפרים אותם, מצבים של קבלת החלטות בין חלופות שונות כדי להגיע למטרה.

ד. עבור חברת הילדים ללא מוגבלות: מפגש והכרות עם בעלי מוגבלות, במסגרת התפיסה של "הזכות לכבוד והחובה לכבד", כדי לשנות עמדות שליליות ולהפריך סטיגמות וסטריאוטיפים לגבי בעלי מוגבלויות. הכרות מעשית עם אוכלוסייה חריגה תגביר את הסובלנות החברתית גם לגבי אוכלוסיות נוספות. לספורט ישנה חשיבות רבה עבור אוכלוסייה זו כיוון שבגיל הנעורים הספורט תופס חלק נכבד ממוקדי התעניינותם, מכיוון שמעמד הספורטאים גדול בעיניהם. המפגש עם אדם נכה העוסק בספורט תורם לחיזוק מעמדו החברתי של הנכה. זאת ועוד, הפעילות הגופנית מחייבת שיתוף פעולה בין חברי הקבוצה ובאופן זה מאפשר לנכים ובריאים לפעול בשיתוף פעולה ולמצוא את יתרונותיו של כל אחד מבני הקבוצה.

הקשר החברתי של המסגרת המשלבת בעל חשיבות רבה מאוד לתהליך השילוב. המונחים נכות ומוגבלות מתארים קטגוריות של הפרעה בתפקודו התקין של הפרט המחייבים הפעלת מערך מסייע כמענה לצרכים המיוחדים הנובעים מהפרעה זו. בעבר היה מקובל לראות בלקות בעיקר את הממד הגופני של הפגיעה, ובנכות תוצאה של הלקות והפרעה לתפקוד הגופני. המונח מוגבלות התייחס להשפעה של הליקוי והנכות על התפקוד החברתי של הפרט. ארגון הבריאות העולמי הנהיג לאחרונה מודל לסיווג מצבי נכות המתאר התייחסות חדשה, מערכתית המתארת הפרעות הנוצרות בקשר התקין בין הפרט לסביבתו. הדגש הוא על מאפיינים בפרט ובסביבה שאינם בהכרח תלויים בפגיעה. מודל זה נקרא הסיווג הבינלאומי של מצבי תפקוד ונכות: ICF (International Classification of Function and Disability - WHO, 2001).

לפעילות גופנית פוטנציאל עצום ותרומה שיקומית. בעוד פיזיותרפיה יכולה לפעול לשיפור הפגיעה הספציפית, תרומתה של הפעילות הגופנית היא באותם אירועים המערבים תהליכים רגשיים, כגון תפיסת המסוגלות של הילד המצליח לראשונה לרוץ ולבעוט בכדור, להשתתף בטיול עם חבריו, לשחות בריכה שלמה. על ידי תכנון נאות ניתן לעצב פעילויות אלה, כך שתעברנה לפרט ולסביבה מסר מעצים, של מסוגלות ועצמאות, כחלק מהתהליך של בניית אישיות קומפלטנטית. מידע רב על התרומה האפשרית של פעילות גופנית כסיוע במצבי פגיעה שונים בספר "שילוב ילדים עם מוגבלות גופנית בבית הספר ובקהילה" (הוצר ושות', 1999). בעקבות פעילות גופנית משתנה תחושת הערך העצמי מהרגשת נחיתות לתחושת כושר ושליטה (סדן, 1997).

העצמה היא המעבר ממצב אנושי פסיבי המתאפיין בתחושת חוסר אונים, המובילה לתחושה של חוסר ערך עצמי, האשמה עצמית, אדישות ולניכור כלפי הסביבה, לצד חוסר יכולת לפעול למען העצמי, ותלות גוברת והולכת במוסדות ובמומחים לשם פתרון בעיות בחיים, למצב אנושי פעיל יותר, המתאפיין בשיפור תחושת היכולת לשלוט, כמו גם בשיפור ביכולות הממשיות להפעיל שליטה, בהסתמכות על כוחות עצמיים ובקבלת החלטות עצמית (Zimmerman & Rappaport,

העצמה מהווה גם מטרה וגם שיטה של הפעילות הגופנית לילדים עם מוגבלות במסגרת משלבת: (א) מטרה, מאחר שהיא משפרת תופעות גופניות ונפשיות שליליות אצל הנכה או מונעת התדרדרות שלהן, (ב) שיטה, משום שהפעילות הגופנית משלבת כלים חינוכיים-שיקומיים שאינם נמצאים בעצמה כזו ברשותו של אף מדיום: באמצעות התנועה, המשחק והספורט נוצר העימות החריף ביותר בין הילד עם מוגבלות לבין התפקוד הנדרש ממנו בתחום הגופני, בו הוא רגיל לקבל עזרה, או אף להתעלם ממנו לחלוטין.

על המורה או איש המקצוע העוסק בהעצמה להלך על החבל הדק שבין הצגת אתגר וגירוי לפעילות יוצרת, לבין תמיכה, עידוד והושטת עזרה למניעת כשלון. יתר על כן, עליו לדעת מתי להיות דומיננטי ולעורר את המשתתפים, ומה שחשוב יותר, מתי להעלם מן השטח ולפנותו לפעילות ולהתארגנות עצמית שלהם. בדרך זו יתרום להפחתת התלות בסביבה, לתחושות השליטה העצמית, הכבוד העצמי ולכושר הפעולה החברתי של ילדים עם נכויות.

הסוד בהעצמה של ילדים עם מוגבלות הוא מינון מיטבי של האתגרים למשימות, באופן שיאפשר הצלחה, ויעודד שיפור בתחושת הכשירות, המסוגלות העצמית והערכה עצמית. אם אתגר הפעולה יהיה קשה מדי, והקונטקסט שבו נעשה השילוב נגוע במערכת של עמדות שליליות מצד הגורמים המשלבים (עמיתים, מורים, הורים) או אף עמדות "פטרוניות" ומגוננות, רוב הסיכויים שבמקום העצמה תתפתח תחושת חוסר אונים נלמד. עמדות שליליות של מורים לחינוך גופני כלפי השילוב באו למשל לידי ביטוי גם בצורות עקיפות כמו, פגיעה ברמת הלימודים, דחייה מצד התלמידים האחרים וקושי בחלוקת הזמן בשיעור בין התלמידים המשולבים לתלמידים האחרים (טלמור, ארליך ואלדר, 1999).

סכנה נוספת אורבת למערכת המשלבת על ידי מתן תגמולים רבים מדי למאמץ קל מדי. מאחר שפיתוח מוטיבציה לפעילות תלוי במידה רבה גם בהשקעת המאמץ הנדרשת, אנו עלולים, על ידי הצבת מטרות קלות מדי, לעודד "אופורטוניזם" וניצול המצב על ידי הילד שהופך את התנאים המקלים אמצעי להשגת סיפוקים מידיים וקלים. על המחנכים לזהות את הילדים המועדים לכך,

ולמרות הרצון להקל עליהם, לדרוש מהם לעמוד באתגרים, שרק בהשקעת מאמץ משמעותית מצדם, יעברו אותם.

על פי ההגדרה של פעילות ספורט כפעילות כוללנית המשלבת בתוכה לא רק ממדים פיזיולוגיים אלא גם משתנים רגשיים וחברתיים, הוסכם כי בפרויקט הנוכחי תהייה התייחסות הוליסטית למשתתפים המרכיבים את קני המידה להצלחה.

תיאור קצר של הפרויקט

הפרויקט יצא לדרך בדצמבר 1999 והסתיים מבחינת המחקר המלווה ביולי 2002. הפרויקט התבצע בשלושה מסלולים מרכזיים:

שילוב במהופך של **תלמידים מבי"ס ניצנים** בתוך מרכז הספורט. בשלב ראשון הוקמה קבוצה שכללה 8 ילדים בעלי נכות ממרכז הספורט וכ-10 תלמידים מבי"ס ניצנים מכיתות ד' וה'. אופי הפעילות היה ספורטיבי בלבד בתחום אומנויות הלחימה (ג'ודו וקנדו). פעילות זו לא הצליחה והופסקה לאחר מספר חודשים. בשנה השנייה הוקמה קבוצה משותפת בעלת בסיס פעילות ספורטיבי קבוצתי של "משחקי כדור". בקבוצה השתתפו כ-15 תלמידי כיתה ד' וה' מבי"ס ניצנים וכ-10 חניכים מהמרכז.

שילוב במהופך של תלמידים **חברי תנועת "נוער לנוער"** מסניף גבעתיים בתוך מרכז הספורט. חברי התנועה שהיו בגילאי 14-18 הגיעו למפגשים קבוצתיים משותפים עם התלמידים בעלי הנכויות אחת לשבועיים. תכני הפעילות הקבוצתית נשאו אופי ספורטיבי וחברתי וכללו גם מסיבות וטיולים משותפים. אחת לשבועיים התקיימו מפגשי "ונטילציה" של כל אחת מהקבוצות בנפרד.

שילוב נקודתי של ילדים ובני נוער שרכשו את אותם כישורי חיים ומיומנויות בסיסיות בתוך מסגרת של בי"ס, מתני"ס או אגודות ספורט. בשנה השנייה התחיל שילוב של 7 חניכים בבתי הספר בשיעורי החינוך הגופני וכן שילוב של 3 חניכים במסגרת אגודת שחייה רגילה.

סוג המחקר ומגבלות המחקר

כפי שנאמר לעיל, המחקר התבסס על מספר הנחות יסוד: שילוב כתיחך דו כיווני, פעילות גופנית מכלילה כאמצעי לטיפוח כישורים אישיים וחברתיים וכאמצעי לטיפוח תקשורת פתוחה וגמישה בין פעילים עם מוגבלויות ופעילים ללא מוגבלויות ותפיסה הוליסטית של הצלחה בפעילות ספורטיבית.

המחקר היה מחקר שדה ומחקר פעולה. משמעות הדברים היא שהצוות החוקר השתתף בכל פגישות וועדת ההיגוי של התוכנית, דווח על ממצאים כאשר היו, הביע את דעתו, הציע הצעות והשפיע על יישום התכנית. כמו כן היה דגש על ליווי מחקרי ולא על הפעלת מחקר. אי לכך לא הייתה התערבות בבחירת האוכלוסיה שהשתתפה.

זאת ועוד, חלק מכלי המחקר מולאו על ידי הצוות שהפעיל את התכנית, תוך ניסיון להיות אובייקטיבים ככל האפשר. עם זאת יש לזכור כי תתכן פה הטיה מסוימת. היתרון של דרך הערכה זאת היא בכך שהצוות הכיר מקרוב ובאופן בלתי אמצעי את משתתפי התכנית ויישומה.

כיון שרוב אוכלוסיית המחקר מורכבת מקבוצות קטנות של תלמידים, היה קשה ולא נכון להשתמש בשיטות מחקר כמותיות בלבד. כמו כן, הייתה תנועה ותזוזה בתוך הקבוצות הנחקרות. בכל אחת מהקבוצות – תלמידי בי"ס ניצנים, חניכי "נוער לנוער" וחניכי מרכז ספיבק, חלק מהתלמידים עזב וחלק אחר הצטרף, כך שהיה קושי לבדוק את ההבדלים בין הזמנים בקבוצות השונות. בנוסף, אוכלוסיית החניכים בעלי הנכות ממרכז ספיבק השתתפה לעיתים ביותר מתוכנית אחת ולכן קשה לקבוע לאיזו מהתוכניות הייתה, אם בכלל, ההשפעה המכרעת. כדי להתגבר על בעיות אלה שילב המחקר הנוכחי כלים כמותיים ואיכותיים כאחד. הכלים הכמותיים כללו שאלונים סגורים והכלים האיכותיים כללו ראיונות קבוצתיים, דוחות ותצפיות.

כלי המחקר

להלן תיאור קצר של כלי המחקר:

הכלים הכמותיים

1. סולם "עמדות כלפי ילדים עם מוגבלויות" (Rosenbaum, et al., 1986; Reiter, et al., 1998). הסולם כולל 28 היגדים בחמישה נושאים: תפיסת אנשים עם מוגבלות, נכונות לקרבה, תגובה רגשית, קשר ענייני והעדר מחסומים. חלוקה אחרת של ההיגדים היא לשלושה גורמים: קוגניטיבי, התנהגותי ורגשי. לכל היגד ארבע תשובות אפשריות: נכון תמיד (1), נכון לפעמים (2), מתקשה להחליט (3) ולא נכון (4).

2. שאלון "איכות חיים" (בנדוב ורייטר, 1997; אלמוסני ורייטר, 1996, 1998, Schalock et al.). השאלון מורכב מארבעה חלקים: שביעות רצון מחיי, יכולת עצמית, שליטה על חיי, והשתייכות חברתית. לכל היגד שלוש תשובות אפשריות.

הכלים האיכותיים

1. ראיונות קבוצתיים שנערכו על ידי החוקרות לכל אחת מהקבוצות בנפרד (חניכי ספיבק, חניכי "נוער לנוער" ותלמידי ביי"ס ניצנים). בראיונות היו שאלות מנחות שהוכנו מראש, אך התלמידים יכלו להתבטא באופן חופשי.

2. דוחות אישיים על כל אחד מהמשתתפים ממועדון ספיבק כפי שנרשמו על ידי אוסנת פליס, מדריכה שיקומית, ואיילת אברהם, עובדת סוציאלית המרכזות את הפרויקט. בנוסף, דוחות כתובים שתארו חלק מהפגישות הקבוצתיות של חניכי ספיבק וחניכי "נוער לנוער". דוחות נוספים של המדריכה לירית תארו את השילוב הנקודתי.

3. תצפיות על פעילות התלמידים במפגשים המשותפים עם "נוער לנוער" שנערכו על ידי החוקרות.

4. ראיונות טלפוניים מובנים עם ההורים, שנערכו על ידי ד"ר רחל טלמור, כאשר בסוף הראיון יכלו ההורים להתייחס ולהוסיף לנושא כרצונם.

הליך המחקר

ילדי מרכז ספורט לנכים ע"ש ספיבק והוריהם

לילדי המרכז הועברו שאלוני "איכות חיים" פעמיים: פעם אחת סמוך לתחילת הפרויקט ופעם שנייה עם סיום הפרויקט (יולי 2002). כמו כן, נערכו פעמיים ראיונות עם הילדים, פעם בסוף השנה הראשונה ופעם בסוף השנה השנייה. בנוסף, נערכו תצפיות על פעילויות משותפות שלהם עם חניכי "נוער לנוער". חומר נוסף ששימש אותנו בהכנת הדו"ח המסכם היו הדוחות האישיים של המדריכות על החניכים, שנכתב לאורך כל התקופה. הראיון עם ההורים התקיים בסוף השנה השנייה של הפרויקט.

תלמידי בי"ס ניצנים

סולם "עמדות כלפי ילדים עם מוגבלויות" הועבר לתלמידי בי"ס ניצנים בשלושה מועדים: בראשית הפרויקט, בסוף השנה הראשונה ובסוף הפרויקט. כמו כן, התקיימו שני ראיונות קבוצתיים עם התלמידים: בסוף השנה הראשונה ובסוף השנה השנייה.

חניכי "נוער לנוער"

חניכי "נוער לנוער" מילאו גם הם את סולם "עמדות כלפי ילדים עם מוגבלויות" בשלושה מועדים: בראשית הפרויקט, בסוף השנה הראשונה ובסוף הפרויקט. הראיונות הקבוצתיים עם חניכי "נוער לנוער" התקיימו בסוף השנה הראשונה ובסוף השנה השנייה.

הממצאים העיקריים

ילדי מרכז ספורט לנכים ע"ש ספיבק

שילוב במהופך

לילדי המרכז (ספיבק) הועברו שאלוני "איכות חיים" פעם אחת סמוך לתחילת הפרויקט ופעם שנייה עם סיום הפרויקט (יולי 2000). לצורך בחינת ההבדלים בין המועדים השונים של שאלוני איכות החיים נערך מבחן t. תוצאות המבחן מוצגות בלוח מס' 1.

לוח מס' 1: ההבדלים בשאלוני איכות חיים אצל ילדי מרכז ספיבק

ערכי t	מועד המחקר			
	מועד שני (N=6)	מועד ראשון (N=11)		
-08	2.48	2.47	ממוצע	שביעות רצון
	.37	.33	ס"ת	
-24	2.69	2.66	ממוצע	יכולת / יצרנות
	.22	.25	ס"ת	
-32	2.57	2.50	ממוצע	שליטה / פיקוח
	.42	.41	ס"ת	
-53	2.67	2.59	ממוצע	השתייכות חברתית / אינטגרציה קהילתית
	.26	.33	ס"ת	

תוצאות המבחן מלמדות כי אף שאין הבדלים מובהקים מבחינה סטטיסטית בין המועד הראשון של המבחן למועד השני אצל ילדי מרכז ספיבק במידת שביעות הרצון שהרגישו, בתחושת היכולת/והיצרנות שלהם, בהרגשה שיש להם שליטה/פיקוח על חייהם ובהשתייכות החברתית/אינטגרציה קהילתית שלהם, הרי שהממוצעים של הציונים שקבלו המשיבים במועד השני גבוהים מעט יותר מהממוצעים במועד הראשון. במיוחד ניכר הדבר בממד של השתייכות חברתית/אינטגרציה חברתית. באופן כללי ניתן לציין כי הייתה נטייה לשיפור בתחושת איכות החיים.

בנוסף לשאלונים נאספו הדוחות המפורטים לגבי כל ילד וילד אותם כתבו המרכזות, בסוף השנה הראשונה לפעילות. מהדוחות עלה כי לאחר כחצי שנה בפרויקט, גילו כל אחד מהמשתתפים, חברי מרכז ספיבק, מידה רבה יותר של: יוזמה חברתית, פתיחות רבה יותר ביחסם לחברי נוער לנוער, יותר ביטחון אישי בקבוצה שלהם, התמדה בפעילות הקבוצתית, שיתוף פעולה. המרכזות גם דיווחו על הישגים בתחומים של: הגברת המודעות העצמית, שימוש בדרכים שונות וחדשות לפתרון בעיות, התמדה, אסרטיביות, תפקוד בתנאי לחץ וקבלת החלטות.

להלן מספר דוגמאות כפי שהן מובאות מדווחי המדריכות: דוגמא לדוח מלא של ע.ש. מופיע
בנספח מס' 6.

1. יוזמה והעלאת רעיונות

ש.מ. - "באחת הפעילויות, לאחר אירוע ל"ג שחלק מהחברים ציינו כי היה משעמם, ש. הציע לערוך ריקוד משותף לחברי נוער לנוער ולהראות להם כי גם עם מוגבלות אפשר לעשות דברים "רגילים".

ע.ש. - "ביקשה ליזום פעולה יחד עם ל. ולהעבירה במפגש המשותף בנושא נכות ונכויות - ביקשה סיוע בהעלאת רעיונות נוספים בהעברת הפעילות. ע. השתתפה בקורס המד"צים כאשר היא נטלה יוזמה והעבירה דיון (נושא הדיון הועלה השיתוף עם ש. ול.) בקבוצה המשותפת למרות חששותיה והלחץ אותו הרגישה".

גם בדוח לגבי מ. אנו מוצאים את ההערה כי היא "ביקשה ליזום פעילויות יחד עם חברי הקבוצה. לדוגמא לארגן עם י. וא. פעולה". ל. בשיתוף עם ע. "ביקשה להעביר פעילות משותפת על נכות ונכויות. ביקשה סיוע בפיתוח רעיונות נוספים כיצד להעביר את הפעולה". במסיבת פורים ג. "פנה אל מנחות הקבוצה והציע לנהל את הערב מבחינה מוזיקלית. הוא הביא מביתו את מערכות המוזיקה והנחה את מסיבת פורים. במהלך הפעילות ביקש להתנדב ולהנחות ערבים נוספים מבחינה מוזיקלית אם נצטרך".

משתתף אחר, ש. הציע "רעיון למהלך הפעולה המשותפת עם נוער לנוער לדוגמא שישבו על כסא גלגלים וזאת על מנת שיחוו תחושת נכות".

גם א. "העלה כל הזמן רעיונות לפעולות, רעיונות לתחנות במסיבת פורים וכו'. כמו כן, יזם יחד עם מ. פעילות והעביר אותה לחברי תנועת נוער לנוער עם כל החששות שליוו אותו. יש לציין כי לאחר העברת הפעילות הזו, ביקש א. להעביר פעולות נוספות. לעתים כאשר א. ניזקק לסיוע הוא יזם בעצמו את הפנייה לאחד החברים".

י. שיתפה את הקבוצה ברגשותיה ובתחושותיה לאורך הפגישות. היא לא חששה לבטא גם את תחושותיה השליליות לדוגמא לאחר אחת מפעילויות הספורט המשותפות ציינה: "אולי הם נהנו אבל אני לא נהנית!". בנוגע לפעילות אחרת ציינה: "לדעתי הנושא היה משעמם והתוכן היה משעמם". במסיבת הסיום סירבה לשתף את הנוכחים עם תחושותיה (שכנראה היו שליליים) כי "אני לא רוצה לפגוע בכם".

בתחילת הפעולות כאשר המטרה לא הייתה ברורה לחברים והחששות התעוררו היא שיתפה בחווייתה האישית את הקבוצה - כאשר ציינו החברים כי לא הקשיבו להם במהלך הפעילות ציינה י. כי, הכל תלוי במבנה הקבוצה וכי היא נהנתה בקבוצתה. יש לציין כי במרבית הפעילויות הייתה בגדר צופה פעילה.

גם "ע. נהגה לשתף את חברי הקבוצה בתחושותיה לגבי הפעילות, החברים וכדומה. במהלך השיתוף ברגשותיה ניסתה לתת הסברים להתנהגויות שקרו במהלך פעילות זו. לדוגמא באחת מבין הפעילויות הקבוצתיות הועלתה תחושה של חוסר שיתוף הפעולה בין החברים. עדי "ניתחה" את הסיבות לכך וניתנו פתרונות כיצד היה ניתן להשיג שיתוף פעולה רב יותר לדוגמא (בניית קבוצה קטנה, פעילות מעניינת יותר וכו')."

מהדוחים עולה כי גם משתתפת אחרת, מ. "פעמים רבות לקחה חלק פעיל במהלך הפעולה, שיתפה ברגשותיה ובתחושותיה לגבי החברים בקבוצה, הפעילויות וכדומה והייתה מאוד

2. שיתוף

דוגמא לביטויים של שיתוף עם הקבוצה נמצא בדוח על י. - "פתוחה להבעת דעותיה. לדוגמא הביעה את חששותיה שהפעולה אותה העבירה יחד עם א. לא הייתה בסדר, וכיצד היה ניתן לעשות זאת אחרת וכו'. עם זאת כאשר חוותה את דעתה נראה כי היא מתבססת על תחושות החברים האחרים (נגררת)."

חברתה, א. "שיתפה פעמים רבות את הקבוצה בתחושותיה: "הרבה פעמים יש רושם שהם מגיעים כאילו למפגש חברתי ולא רק בשבילנו". "אצלנו בקבוצה לא היה כל כך שת"פ... הקבוצה הייתה יותר מדי גדולה והתחושה הייתה שיש מי שעושה את העבודה...".

3. חברות

דוגמאות להווצרות של חברויות כפי שהדבר עלה מתוך הדוחים ניתן להביא את ספורו של ש. הוא "התחבב על חברי נוער לנוער ובמיוחד על מספר בנות. יש לציין כי יצא למשך מספר פגישות עם בת אחת מחוץ למועדון. בנוסף כאשר לא יכול היה להופיע ביום השני של קורס המד"צים התעררה אכזבה בקרב חברי נוער לנוער. כמו כן התהדק הקשר על ליאת וענבל שהיו עימו בקורס מד"צים".

דוגמא אחרת: "ניתן היה לראות כי ע. הושיטה לה. יד לשוחח עמה אם היא (ה) עצבנית ואין לה למי לפנות. כמו כן, במהלך הפעילות נראה כי יצרה קשרים חברתיים עם חברי נוער לנוער לדוגמא עם מ. גם מחוץ למועדון. דוגמא אחרת "אני וע. לא הכי מכירות ולא החברות הכי טובות, אבל ככה בקבוצה התחברנו והיה שת"פ בינינו". במסגרת קורס המד"צים, כאשר הייתה הפסקה נכנסה ע. עם חברות נוספות לבריכת השחייה ויחד הם שוחחו, שיחקו ועוד."

גם מ. יצרה קשרים חברתיים רבים עם החברים מסניף נוער לנוער גם מעבר לשעות הפעילות במועדון - ראייה לכך: "שהייתה אמורה לחגוג את יום הולדתה יחד עם חברי נוער לנוער. במסיבת ל"ג בעומר ישבה עם ר. (חברה בתנועת הנוער לנוער) ושוחחה עמה ארוכות במהלך כל

המסיבה. כמו כן, קשרים חברתיים קיימים עם חברי ספיבק התהדקו. לדוגמא העבירה פעולה משותפת יחד עם א. במהלך הפעילות נראה כי השתלבה יפה על אף כל החששות ההתחלתיות.

הבט אחר של חברות הוגדר על ידי כותבות הדוחות כ"גישור בין חברים" - "בתחילת הפעילות כאשר התעוררו קונפליקטים למשל: בתחילת הפעילות כאשר הועלו טענות מצד חניכי ספיבק על חוסר קבלה מצד חניכי נוער לנוער, פנתה ע. וציינה כי יש לתת הזדמנות נוספת לחברים.

"ועוד הבט של חברות - סיוע - "במסיבת ל"ג בעומר התנדבה י. (ביוזמתה האישית) לסייע לצוות המדריכים בארגון מדורה והכיבוד. כמו כן ציינה כי היא מוכנה לסייע ולהביא תפוזים במקום החברים שמגיעים ישירות מביה"ס ולא מעוניינים להיסחב עם תפוזים כל היום.

"ג. - (בעל קשיים בתקשורת מילולית) - במהלך המפגשים ניתן היה לראות את התהדקות הקשר בינו לבין חברי ספיבק.

מלבד הדוגמאות שלעל מדווחות המרכזות, על ביטויים של הישגים נוספים בתחומים של: מודעות עצמית, שימוש בדרכים שונות לפתרון בעיות, התמדה, אסרטיביות, תפקוד בתנאי לחץ וקבלת החלטות.

מהדוחות ניתן לראות כי אכן, עם הזמן, התהדקו הקשרים החברתיים בין המשתתפים, גברה תחושת הנוחות שלהם ופתיחותם בקבוצה. מבחינת מנהיגות אנחנו רואים התחלטה של פעילות יזומה על ידי חלק מהמשתתפים. בהתייחס לקשרים עם חברי "נוער לנוער" לא נראה כי גובש דפוס אחיד אלא באופן פרטני נוצרו קשרים חברתיים בין המשתתפים משתי הקבוצות.

ההתפתחות האישית שחלה בקרב ילדי מרכז ספורט ספיבק מוסברת בחלקה גם בתהליכים הקבוצתיים שהם עברו במהלך השנה הראשונה לפעילות. הם נפגשו כל שבוע, שבוע אחד לבד ושבוע שני עם חברי "נוער לנוער". באותה תקופה כתבו המרכזות דוחות מפורטים של פעילות הקבוצה, מה נאמר בה, על ידי מי, מה הוחלט ומה נעשה במהלך המפגש הקבוצתי. ניתן לנתח את התהליכים שעברה הקבוצה על פי המודל שמציע שאו (Shaw, 1981) לפיו קבוצות עוברות שלשה שלבים: 1. תקופה ראשונה של אוריינטציה שבה לומדים המשתתפים מה מצופה מהם ומקבלים הסבר כללי על הפעילויות של הקבוצה, 2. בשלב השני לומדים המשתתפים סגנון חדש של תקשורת בין אישית ודרכים חדשות של פתרון קונפליקטים והתמודדות עם דרכי תגובה ודרכי תקשורת חדשים עם המנחה - בעל האוטוריטה, 3. התקופה השלישית היא התקופה הפרודוקטיבית ובה פועלת הקבוצה כיחידה מגובשת תוך כדי כך שכל אחד מהמשתתפים מראה הבנה עצמית, יוזמה אישית, לקיחת אחריות, שיתוף פעולה. כמו כן בשלב הזה החברים מרגישים מעורבות בקבוצה ונוצרות חברויות.

ניתן לומר שבמסגרת הפרויקט שמטרתו הייתה לשלב נוער ללא מוגבלות עם נוער עם מוגבלות

פיזית, לפעילות הקבוצתית היה ערך מוסף של תרומה חשובה להתפתחות החברתית של המשתתפים ממועדון ספיבק וליחסים ההדדיים ביניהם לבין עצמם.

בשנת הפעילות השלישית, בניגוד לשנתיים הקודמות, לא נבנתה תוכנית עם נושאים ברורים לכל מפגש. הסיבה לכך הייתה בקשה של הקבוצות שלא להיצמד לתוכנית מוגדרת מראש מאחר וגיבוש קבוצתי כבר קיים וכן, הם היו מעוניינים להעלות נושאים שונים מעולם התכנים שלהם. אי לכך בשנה השלישית נקטו המנחות בגישה של הנחייה מרחוק ועסקו יותר בהכוונת חברי הקבוצה בנוגע לתוכני הפעילות השונים. עם זאת המשתתפים העלו נושאים שהיוו המשכיות של הנושאים עליהם דנו בשנתיים הקודמות, נושאים כגון: מנהיגות, דמוקרטיה, קבלת החלטות, מרד הנעורים וכד'. יש לציין כי חלק מנושאי הפעילות תוכננו במשותף על ידי קבוצת נוער לנוער ועל ידי קבוצת ספיבק.

בראיונות עם ילדי מרכז ספיבק כל הילדים ציינו, שהפעילות המשותפת עם נוער לנוער תרמה להם. אחת מהילדות אמרה שלמרות שהיא רגילה לסביבה בריאה הרגישה קשר מיוחד "טלפתי" עם חברי הקבוצה ושוחחה איתם על תכנים שבדרך כלל לא משוחחת עליהם. "הרגשתי שחברי הקבוצה הבריאה הצליחו להבין את עולמם של חברי הקבוצה הנכים, ולקבלם כמו שהם". במיוחד היא זכרה את השיחה בנושא המין.

הפעילויות המשותפות היו לא רק בספורט אלא גם בארגון מסיבות (חגים, ימים מיוחדים), בארגון טיול ליום שלם, השתתפות ביום התרמות.

למרות הקשר הטוב שנוצר במהלך הפגישות, אף אחד מהנוכחים לא יצר קשר נוסף מעבר לפגישות הקבוצתיות. בין השאר עקב בעיות של מקום מגורים. כולם ציינו שהיו רוצים להיפגש גם מחוץ למועדון לפעילויות יותר מגוונות כמו הליכה לסרט, לקניון וכד', וכן לקיים יותר משחקים בזמן הפעילות עצמה, אך בנוסף לשיחות ולא במקומם.

בנוסף למטרת השילוב הייתה לתוכנית גם מטרה משנית, לטפח קבוצת מנהיגים צעירים שיוכלו לתרום להעצמתם של ילדים אחרים עם מוגבלויות, בהווה ובעתיד. במסגרת זאת נשלחו שלושה משתתפים לקורס מדריכים צעירים - מדצ"ס. במסגרת מרכז הספורט של ספיבק הם התנסו בתפקיד של "עוזרי מדריך".

השילוב הנקודתי

השילוב הנקודתי התחיל בשנה האחרונה של הפרויקט. מדריכה יצרה קשר עם מספר מצומצם של בתי ספר (6) בהם ערכה מספר ביקורים ושיחות עם מנהלת בית הספר והמורה לחינוך גופני. כמו שלחה מכתבים להורים על מנת לקבל את הסכמתם להתערבותה.

התקדמות בתוכנית השילוב הנקודתי הייתה איטית. המורים לחינוך גופני "התלוננו" על כך, שהם אינם מקבלים גמולים או תוספת שכר עקב ההתייחסות האישית לתלמיד בעל הצרכים המיוחדים הלומד אצלם. כמו כן, הם מיעטו לשתף פעולה והשאירו את העבודה למדריכה. נראה היה שהמורים לא יודעים מה לעשות עם תלמידים עם לקות. המדריכה לא מגיעה כל שיעור וכך נוצר נתק בעבודה עם התלמיד בעל הצרכים המיוחדים. בנוסף, פעמים רבות התלמיד עובד בצורה אינדיבידואלית ואף מחוץ לכיתה כך שלמעשה אינו משולב בשיעור, והמטרה שלשמה הוקמה התוכנית מוחטאת. עם זאת, בבי"ס אחד היו 6 תלמידים עם לקויות, והמדריכה עבדה עם מחציתם. בסיכום עבודתה מציינת המדריכה, כי לאחר המפגש הראשון המנהלים של בתי הספר כמעט ולא מעורבים בתהליכים ואין למעשה ביקורת של המערכת הבית ספרית על הנעשה. המורים לחינוך גופני ובית הספר וההנהלה אינם מרגישים מחויבות מספקת לתוכנית.

מטרה משנית הייתה לעודד את התלמידים להגיע גם למרכז ספיבק בשעות הפנאי שלהם. הכוונה הייתה לתת לתלמידים אלה תוספת של פעילות גופנית בשעות אחר הצהריים. המורה לחינוך גופני אכן דווחה על שיפורים ביכולת התפקודית והחברתית של שתי תלמידות שהיו פעילות במרכז ספיבק.

דוחות שילוב מפורטים הופקו לכל ילד ובכללם המלצות יחודיות לפעילויות מותאמות. דוגמא לדוח שילוב נקודתי מופיעה בנספח מס' 5.

ההורים של ילדי מרכז ספיבק

לגבי ההורים, נערכו מספר נסיונות לערב אותם בתוכנית במהלך השנתיים הראשונות לפעילות. הניסיונות כללו – קביעת מספר מועדים למפגשים לשם מתן הסבר על מטרת התוכנית ויעדיה, תאום ציפיות של ההורים מהתוכנית, שיתוף ההורים במהלך הפעילות ומתן משוב לגבי התקדמות ילדיהם. ההורים, מסיבות שונות אותן נפרט להלן, לא שיתפו פעולה. בדרך כלל הגיעו למפגשים 2 הורים וגם זה לאחר הפצרות רבות.

מבין הסיבות שנתנו ההורים לחוסר המעורבות הפעילה היו: חוסר זמן, שימחה שהילד משולב וההרגשה שרצוי שלא יתערבו, הילד איננו מעוניין שהם יתערבו וכד'. מאחר והפניות הראשונות כשלו, נעשה ניסיון לארגן קבוצת תמיכה להורים. אולם גם כאן נתקלו אנשי הצוות בסירוב מוחלט. הסיבות: חוסר זמן של ההורים, חוסר רצון להשקיע בנושא שנראה להם שלילד אין בעיות "הוא נהנה".

לקראת סוף הפרויקט נערך ראיון טלפוני עם ההורים. תוצאות הראיון מוצגות בלוח מס' 2.

לוח מס' 2 : ראיון טלפוני עם הורים

הרבה מאוד	הרבה	מעט	כלל לא	השאלה
	1	5	1	עד כמה שיתף אותך בנד/בתך בתכני תוכנית השילוב?
3	3	1		עד כמה חשובה, לדעתך עבור בנד/בתך תוכנית השילוב?
2	4		1	עד כמה תרמה התוכנית בתחום הפעילות החברתית?
1	1	2	3	עד כמה תרמה התוכנית בתחום ההתקשרות הטלפונית עם חברים?
1	1	2	2	עד כמה תרמה התוכנית בתחום היציאה מהבית לעיתים קרובות יותר?
	3	3	1	עד כמה מגלה בנד/בתך כיום יותר עצמאות?
	2	4	1	עד כמה מגלה בנד/בתך כיום יותר יוזמה?
1	1	4	1	עד כמה מגלה בנד/בתך כיום יותר נכונות לעזרה בבית?
1	2	3	1	עד כמה בנד/בתך כיום יותר שיתוף פעולה בבית?
	1	4	2	עד כמה מגלה בנד/בתך כיום יותר פתיחות לספר על עצמו?
9	19	28	13	סך הכול

מתוך הטבלה ניתן לראות כי התרומה העיקרית של התוכנית לדעת ההורים הייתה בחשיבותה של התוכנית להרגשה הכללית של הילד ובתרומה שלה לפעילות החברתית שלו. בשאר התחומים התרומה הייתה מועטה.

להלן ציטוטים מדברים נוספים שההורים התייחסו אליהם במהלך השיחה עמם :

"גם אם זה לא תרם במיוחד הילדה מאוד נהנתה" (ילדה משולבת).

"היה נהדר משום שהילדה באה מבית וסביבה דתיים ופה פגשה לראשונה נוער מכל מיני מקומות. יכולה לראות אחרת את הדברים ולהבין גם אנשים אחרים. הביאה הביתה שתי ילדות מקסימות. מאוד מרוצה גם מהתוכנית של חינוך גופני בביה"ס. עד עכשיו המורה שלה לא אפשרה לה לעשות כמעט כלום עכשיו המורה המשלבת אמרה שאפשר גם לעשות בגרות בחינוך גופני ועובדת אתה."

"הילדים צריכים להיות בקשר גם אחרי החוג. שיציעו פעילויות חברתיות מחוץ לחוג."

"השינוי שחל אצל הבן הוא עקב ההתבגרות ולא בגלל החוג, אבל טוב לו בחוג."

"הילד נהנה ללכת לחוג. זה תורם בכך שיש לו עוד פעילות חברתית, אבל לא מעבר לזה."

תלמידי בית ספר ניצנים

סולם "עמדות כלפי ילדים עם מוגבלויות" הועבר לתלמידי ביי"ס ניצנים בשלושה מועדים :

בראשית הפרויקט (יולי 2000), בסוף השנה הראשונה (יולי 2001) ובסוף הפרויקט (יולי 2002). במועד הראשון השאלון הועבר לכל תלמידי ביה"ס (271 תלמידים) לאחר שנה העברנו את השאלון רק לתלמידי כתות ד' ו-ה' (ד' – 45 תלמידים, ה' – 50 תלמידים). לכל התלמידים בכיתות אלה הייתה חשיפה לנושא בשיעורים שהעבירו המדריכות ובפעילויות הכנה במועדון ספיבק.

פעילות ההכנה הייתה שונה לתלמידי כתות ד' ולתלמידי כתות ה'. תלמידי ד' עברו תרגיל הדמיה של מוגבלות - קשירת עיניים, ישיבה על כסא גלגלים וכו'. הם התחלקו ל-4 קבוצות כאשר בכל קבוצה חלק מהמשתתפים שחקן מוגבלים. הקבוצות התחרו ביניהן. לאחר הסימולציה היה דיון משותף לגבי החוויה. תלמידי ה' עברו סדנת מודעות ע"י משחק תפקידים בשם "עיר הנגישות". המשחק מתבסס על ספור שלפיו משפחה רגילה עם בן צעיר עוברת לגור בעיר שנקראת "נגישות". בעיר זאת כל האזרחים מוגבלים ומשתמשים בכיסאות גלגלים. אי לכך הבתים והמתקנים מותאמים לצורכיהם, הדלתות, למשל, רחבות, עם משקוף נמוך, בכתה ובקולנוע אין כסאות, הלוח ביתה מוצב נמוך וכו'. האם של המשפחה החדשה מחפשת עזרה ויוצאת לפגוש מספר אנשים שאולי יעזרו לה. היא פוגשת את ראש העיר, רופא, מנהל ביה"ס, עורך דין וכו'. הילדים עשו משחק תפקידים של האם והאנשים אתם נפגשה ולאחריו ניהלו דיון.

מדיווחי התלמידים והוריהם מסתבר שלפעילות הסברה זאת הייתה השפעה רבה על התלמידים, בהגבירה את האמפתיה שלהם לילדים עם המוגבלויות. אחרי פעילויות ההכנה הוזמנו התלמידים להשתתף בפרויקט. נרשמו תלמידים רבים והיה צורך לבחור מתוכם את אלה שייקחו חלק פעיל.

במועד השני בו הועבר השאלון התלמידים מבי"ס ניצנים עברו את החשיפה וכן התנסו במשחק משותף עם ילדי ספיבק. בהשוואה שנעשתה על שאלון עמדות כלפי אנשים עם מוגבלויות בין המועד הראשון למועד השני, נמצא שבקטגוריה של "תפיסת אנשים עם מוגבלות" הראו התלמידים עמדות חיוביות יותר באופן מובהק במועד השני ($p < .0001$). קטגוריה זאת כוללת פריטים כגון "בדרך כלל ילדים עם מוגבלויות הם עצובים", "ילדים עם מוגבלויות אינם נהנים מהחיים", "ילדים עם מוגבלויות נוטים לרחם על עצמם", "ילדים עם מוגבלויות זקוקים להרבה עזרה כדי לעשות דברים", "ילדים עם מוגבלויות דורשים הרבה תשומת-לב ממבוגרים". במועד השני התלמידים שהשתתפו בפרויקט תפסו את ילדי ספיבק כפחות "מסכנים" ופחות "תלתיים" (ראה דוח ביניים שני, 2001).

בסוף הפרויקט, לאחר שנה שניה של פעילות משותפת, הועברו שוב השאלונים לתלמידים שהשתתפו בפרויקט. להשוואה בין עמדות התלמידים בשלושת המועדים נערך ניתוח שונות דו גורמי (זמן X מי). תוצאות הניתוח מוצגות בלוח מס' 3.

לוח מס' 3: עמדות תלמידי בית ספר ניצנים כלפי ילדים עם מוגבלויות (זמן X מין)

F זמן*מי ן	F מין	F זמן	מועד המחקר				מדד	מין	
			סך הכול (N=367)	July 2002 (N=44)	2002 (N=52)	2000 (N=271)			
.11	.08	*** 12.83	2.89	3.19	3.08	2.82	ממוצע	בן	תפיסת אנשים עם מוגבלות
			.50	.50	.57	.47	ס"ת		
			2.94	3.24	3.05	2.86	ממוצע	בת	
			.52	.58	.55	.49	ס"ת		
3.19*	.03	2.80	2.92	3.22	3.06	2.84	ממוצע	סך הכול	
			.51	.54	.55	.48	ס"ת		
			3.45	3.46	3.58	3.42	ממוצע	בן	נכונות לקרבה
			.51	.69	.55	.48	ס"ת		
1.13	2.28	1.72	3.57	3.27	3.61	3.61	ממוצע	בת	
			.46	.60	.40	.43	ס"ת		
			3.51	3.35	3.60	3.52	ממוצע	סך הכול	
			.49	.64	.47	.46	ס"ת		
2.08	.02	1.83	3.54	3.54	3.43	3.56	ממוצע	בן	תגובה רגשית
			.53	.68	.54	.51	ס"ת		
			3.67	3.48	3.65	3.71	ממוצע	בת	
			.41	.53	.42	.38	ס"ת		
2.08	.02	1.83	3.61	3.51	3.55	3.63	ממוצע	סך הכול	
			.48	3.51	.49	.45	ס"ת		
			3.36	.59	3.43	3.35	ממוצע	בן	קשר ענייני
			.62	3.31	.72	.59	ס"ת		
1.56	1.25	2.01	3.48	.76	3.35	3.56	ממוצע	בת	
			.59	3.22	.73	.54	ס"ת		
			3.42	.63	3.39	3.45	ממוצע	סך הכול	
			.61	3.26	.72	.57	ס"ת		
1.56	1.25	2.01	3.22	.68	3.33	3.17	ממוצע	בן	העדר מחסומים ועכבות
			.57	3.44	.57	.56	ס"ת		
			3.38	.62	3.47	3.37	ממוצע	בת	
			.46	3.35	.51	.42	ס"ת		
3.30			.60	3.40	3.40	3.27	ממוצע	סך הכול	
			.52	3.39	.54	.51	ס"ת		

ממצאי מבחן השוואת הדו גורמי מראים כי ישנם הבדלים מובהקים בין תפיסות התלמידים את הילדים עם המוגבלויות לפי מועד המחקר ($F=12.83$; $p<.001$). על מנת לבדוק מהו מקור ההבדל נערכה השוואת זוגיות. הממצאים מראים כי תפיסתם של התלמידים את הילדים עם המוגבלויות הייתה חיובית יותר במועד השלישי (יולי 2002) בהשוואה למועד הראשון. לא נמצאו הבדלים מובהקים בין שלושת המועדים בנכונות של התלמידים לקרבה, בתגובה הרגשית, בקשר הענייני ובהעדר מחסומים ועכבות.

כמו כן, נמצאה אינטראקציה מובהקת בין מין ומועד המחקר מבחינת נכונות התלמידים לקרבה ($F=3.19$; $p<.05$). בשנת 2000 נכונות הבנות לקרבה לילדים עם מוגבלויות הייתה גבוהה מזו של הבנים, ואילו ביולי 2002 נכונות הבנים לקרבה גבוהה מזו של הבנות. לא נמצאו

אינטראקציות מובהקות בין מין ומועד המחקר בתפיסת אנשים עם מוגבלויות, בתגובה רגשית, בקשר ענייני ובהעדר מחסומים ועכבות.

בראיונות עם תלמידי ניצנים סיפרו התלמידים, שהמפגשים בספיבק היו כיף ונתנו להם הרגשה טובה לעזור לאחרים. למשל, ילד שנפל במשחק ובכה ועזרו לו לקום. ילדי ספיבק "הם כמו חברים שלנו: אנחנו משחקים אתם בפגישות. לפעמים פוגשים אותם בשיכון ואומרים להם שלום, מה נשמע?"

לפני הפגישות בספיבק חלק מהתלמידים חשבו שהם מסכנים וריחמו עליהם. עכשיו הם חושבים "שהם כמונו, לא חשוב מה יש להם. הם יכולים לעשות דברים שחשבנו שהם לא יכולים". והוסיפה אחת התלמידות: "אם אני אקבל מכה ביד האישיות שלי תשתנה? הם אותו דבר. אם אני נכה לא צריכה להיות לי אישיות שונה". ותלמידה אחרת אמרה: "אני מנסה להתייחס פחות לזה שיש להם נכות ולהתייחס יותר לזה שהם בני אדם".

היו כאלה שלפני הפגישות חששו, מה יעשו אתם ומה ידברו אתם, אבל עכשיו "אני מדבר אתם כמו שאני מדבר עם כל החברים שלי". תלמיד סיפר שבתחילה נמנע מלתת להם יד, אבל לאט לאט הם "התחברו". נגיעות שבהתחלה הרתיעו אותם היום כבר לא מרתיעות אותם.

המפגש העיקרי בין התלמידים הוא באמצעות הספורט, כאשר הקבוצות מעורבות, אבל אחר כך גם יושבים יחד בקפיטריה. בתחילה הישיבה יחד הייתה ביוזמת המדריך, אך בהמשך התרגלו לשבת יחד מיוזמתם.

במפגשים הראשונים הקבוצה הייתה מוותרת לילד שהוא נכה. למשל, לא רצים מהר מידי כדי לא להעליב אותם או מנסים להתחמק. לאחר שראו שהם מצליחים בכדור סל הפסיקו לוותר להם ושיחקו אתם כמו עם אחרים. "הם גם לא כל כך אוהבים שעוזרים להם, הם רוצים לעשות לבד".

התלמידים הביעו רצון לקיים מסיבת סיום משותפת. חלק מהתלמידים רצו לעשות את המסיבה כהפתעה לילדי מרכז ספיבק.

מתוך 13 תלמידים שהשתתפו בשנה השנייה בפרויקט 8 תלמידים השתתפו בפרויקט גם בשנה הראשונה. מתוכם 4 רוצים להמשיך בשנה הבאה ו-4 לא בטוחים, תלוי "איך זה יסתדר" להם. חמישה תלמידים השתתפו בשנה השנייה של הפרויקט בפעם הראשונה, אחד מהם הביע רצון להמשיך והאחרים לא בטוחים.

היו מעט מאד ביקורות על הפעולות המשותפות, והן התייחסו בעקר להיבטים ארגוניים כגון המצבים בהם מתבטלת פגישה ולא מודיעים להם, והם מגיעים "לחינם".

חניכי "נוער לנוער"

לחניכי נוער לנוער הועברו שאלונים של "עמדות כלפי ילדים עם מוגבלויות" בשלושה מועדים: בראשית הפרויקט, בסוף השנה הראשונה ובסוף הפרויקט. קשה להשוות בין שלושת המועדים, משום שהייתה תחלופה בין החניכים ולא כל אלה שהשתתפו בשנה הראשונה היו גם בשנה השנייה.

בניתוח שונות חד גורמי (זמן) להשוואה בין עמדות חניכי נוער לנוער כלפי ילדים עם מוגבלויות נמצא, שכבוצה היה אצלם שינוי בתפיסת אנשים עם מוגבלות שהייתה חיובית יותר בשנה השנייה ($M=3.25$; $SD=.36$) ובשנה השלישית ($M=3.13$; $SD=.22$) מאשר בשנה הראשונה ($M=2.97$; $S.D=.27$). ($F=3.26$; $p<.05$) הבדלים אלה בין שלושת הזמנים היו מובהקים כפי שניתן לראות בטבלה 4. יחד עם זאת, בהשוואות זוגיות שבהן נבדקו שינויים לגבי אותם חברי נוער לנוער שהתמידו ובאו שנתיים ברצף, לא נמצאו הבדלים מובהקים בין שלושת המועדים. ניתן להסיק מכך שהשיפור בתפיסה של אנשים עם מוגבלויות הייתה בעיקר בקרב אלה שנספו ויתכן שהם היו אלה שבעיקר הושפעו מהפרויקט. אחרים שבאו ולא הסתגלו, עזבו.

לא נמצאו הבדלים מובהקים בין מועדי המחקר מבחינת נכונות לקרבה, תגובה רגשית, קשר ענייני והעדר מחסומים ועכבות.

לוח מס' 4: עמדות חניכי "נוער לנוער" כלפי ילדים עם מוגבלויות

F זמן	מועד המחקר				מדד	העמדה
	סך הכול (N=40)	July 2002 (N=9)	2002 (N=17)	2000 (N=14)		
3.26*	3.13	3.13	3.25	2.97	ממוצע	תפיסת אנשים עם מוגבלות
	.32	.22	.36	.27	ס"ת	
1.18	3.53	3.68	3.55	3.42	ממוצע	נכונות לקרבה
	.40	.26	.44	.43	ס"ת	
.39	3.51	3.40	3.60	3.48	ממוצע	תגובה רגשית
	.56	.83	.46	.48	ס"ת	
.70	3.43	3.58	3.46	3.31	ממוצע	קשר ענייני
	.53	.45	.57	.52	ס"ת	
1.78	3.28	3.36	3.42	3.06	ממוצע	העדר מחסומים ועכבות
	.56	.38	.64	.50	ס"ת	

רשמים כלליים על הפעילויות :

חניכי נוער לנוער סיפרו שנהנו מהפעילויות, למרות שלפעמים הרגישו שהפעילות לא הייתה כל כך מוכנה. אחת הבנות אמרה שהפריע לה "שלא תמיד הייתה חלוקת תפקידים מוגדרת ומי מכין מה". כמו כן, הפריע לה שלא נעשו פעולות משותפות ברמת ההכנה של הפעולה. הערה זו חזרה אצל ילדים נוספים במילים אחרות "היה צריך לעבוד יותר על הכנת הפעולות על ידי הקבוצה".

אחת מהחברות הותיקות בקבוצה אמרה, שהייתה התקדמות בפתוחות ובקשר, אך בתוכן הפעילות הייתה נסיגה. כלומר, "יותר מידי פעמים דיברו על הפעילות שנעשתה ופחות על תכנים שונים". חברי הקבוצה אהבו את המשחקים הספורטיביים, אך הרגישו שכדאי לשלב יותר פעילויות נושא עם תכנים.

לשאלה, מהי התרומה שנובעת מפעילות משותפת עם ילדי ספיבק השיבה אחת החניכות שאחת התרומות היא בהיכרות עם אנשים. "אני ממשיכה להיפגש עם שתי בנות מספיבק שכבר לא בקבוצה". ההכרות עם עולם הנכים היה חיובית ומהנה. כפי שאמרה בת אחרת "זו פעם ראשונה שאני מכירה נכים מקרוב וגיליתי שהם נחמדים".

תרומה נוספת היא בכך שההיכרות עם עולם הנכים הביאה אותם להבנה שהם קודם כל ילדים "רגילים" והנכות היא אומנם מגבלה אך לא משנה את העובדה שהם "בני אדם כמו כולם". "ההבנה של המוגבלות מפיגה את הפחד והרתיעה שהרגשתי קודם". בעקבות ההכרות וההבנה גם ההתנהגות השתנתה: "קודם לכן לא באתי במגע עם נכים ולכן קצת חששתי ממגע כזה, היום כבר אין חשש. היום אני מסתכלת על נכות כגורם פיזי בלבד ללא השפעה על האופי". חבר נוסף בקבוצה, חדש יחסית, אמר שלמרות שהוא אינו רואה את עצמו כבעל דעות קדומות על נכים, הוא לא ידע כיצד להתנהג אתם, והתנהג בצורה שונה וזהירה לידם. גם כיום הוא לא כל כך יודע איך בדיוק להתנהג, אך ככל שהוא מבלה אתם יותר, הוא נעשה נינוח יותר. אכן, בראיונות משוב שנערכו בסוף השנה השניה לפרויקט עלה נושא זה כפי שהדבר צוין בדוח הביניים השני. המשתתפים הדגישו את ההבדלים המשמעותיים בין השנה הראשונה לפרויקט ובין השנה השנייה. בשנה הראשונה לדבריהם היה "ריחוק", "מבוכה", "היה מלאכותי". כפי שביטא את הדברים אחד המשתתפים: "בהתחלה אתה נראה רחוק, אתה לא יודע מה לעשות, מה פוגע בהם", "שנה שעברה לא הרגשתי שאני תורם או נתרם", "היחסים לא היו כל כך טובים", "בהתחלה היה קושי להבין מה שהם אומרים", "לעומת זאת השנה הנוכחית המצב מאד שונה: עכשיו למדנו להכיר אחד את השני, יותר חברי", "חזרתי ויותר נחמד לי", "עכשיו (אני מתייחס) רגיל", "יש יותר קשר, יותר ביחד", "עכשיו מבינים (מה שהם אומרים)". הייתה התייחסות גם למשתתפים מספיבק שבחלקם נשרו: "הילדים של ספיבק – בהתחלה הרגישו שאנחנו באים כדי לעשות התנדבות וזהו. חלק עזבו בגלל זה. היום, לעומת זאת, "ילדי ספיבק רואים אותנו בגובה העיניים, כחברים, אנחנו נהנים מזה".

את הסיבה העיקרית לשוני בין שתי השנים הם הסבירו בכך שמי ש"לא הרגיש נוח, או הדברים לא התאימו לו - עזבו". נשאלו רק אלה שהפעילות המשותפת התאימה להם. "מי שלא רצה להישאר, אף אחד לא נסה לשכנע אותו, הם הרסו פעולות וחבל". היו שעזבו כיון שלוח הזמנים לא התאים להם. אחרים עזבו כיון שהם כבר "בוגרים" ולא צריכים יותר להתנדב במסגרת המחויבות האישית. עם זאת ציינו המשתתפים שיש בוגרים, ארבעה, שנשאלו כמתנדבים.

תרומה נוספת לפעילות המשותפת היא שינוי הגישה לנכים, או כפי שאמרה אחת הבנות "גיליתי שאין גישה. כמו שאני לא מסתכלת על קבוצות אחרות בחברה בתור ישות אחת כך גם לגבי הנכים, כל אחד עומד בפני עצמו". או חבר אחר שאמר: "אני לא מסתכל על הנכים כקבוצה בעלת אותם תכונות, אלא כעל אינדיבידואלים".

תרומה נוספת שעלתה, היא תשומת הלב שיש לחלק מחברי הקבוצה כיום לקשיים הטכניים של הנכים מבחינת נגישות. היום הם מסתכלים אחרת על מקומות ומבנים ורואים אותם בעיניים אחרות.

קשיים שעלו: החברים ציינו את הקושי להתייחד עם חברי ספיבק מעבר לגבולות המועדון מכיוון שיש פערי גיל בין הקבוצות. כמו כן הייתה הצטמצמות במספר החברים בקבוצה משתי הקבוצות, אך המספר הנוכחי מתאים למדי. מי שעזב עזב מכיוון שלא נהנה או לא השתלב.

לסיכום

החברים הביעו רצון להפעיל קבוצות נוספות כאלה בכל רחבי הארץ מתוך הרצון והידיעה כי התקשורת עם נוער לנוער מקילה על ילדי ספיבק את התקשורת עם שאר החברה הבריאה. סיפרו על ניסיון להקים קבוצה דומה בחדרה. הנושא קשה לביצוע משום שאין מקומות רבים כמו ספיבק שבהם מתרכזים ילדים נכים לפעילות. רעיון אחר שעלה היה לעודד נוער עם מוגבלויות להצטרף ל"נוער לנוער" בסניפים המקומיים שלהם.

תוצרי הפרוייקט

על מנת להדגים את התכנית הופק סרט תיעודי המציג את עקרונות התכנית ודרכי הפעילות. הסרט גם מציג חלק מהתוצרים של התוכנית בבחינת שינוי עמדות כלפי אנשים עם לקות, ראייתם ככל האדם, גם אם מתקשים בביצועים. הסרט מעביר את אופי הפעילות ומציג שלבים מרכזיים: מפגשי הכנה לתלמידים ללא הלקות, פעילות המבוססת על משחקי ספורט, עיבוד המפגשים בשיחות ודיונים וקבלת החלטות, הכנה לתוכנית של שילוב נקודתי.

סיכום

במשך כשנתיים וחצי הופעל פרויקט משותף בין חברי מרכז ספורט לנכים ע"ש ספיבק, ילדים עם מוגבלויות פיזיות, ובין שתי קבוצות של תלמידים ללא מוגבלויות, ילדי ביה"ס היסודי ניצנים ברמת גן ותלמידי בתי ספר תיכוניים, פעילים ב"נוער לנוער" שהתנדבו לבוא למרכז ספיבק במסגרת המחויבות האישית שלהם בביה"ס.

הייחוד של שילוב זה התבטא בכך, שתלמידים ללא מוגבלויות באו לפעילות משותפת עם תלמידים עם מוגבלויות למרכז ספיבק. על כן נקרא שילוב זה "שילוב במהופך".

הפעילות המשותפת הייתה בהנחיית שתי מרכזות הפרויקט. חניכי מרכז ספיבק השתתפו לא רק בפרויקט אלא גם בחוגים ופעילויות אחרות של המועדון ובהנחיה של מדריכים שונים.

בשנה הראשונה של הפרויקט הפעילות המשותפת לוותה בשיחות משוב, בעקב עם חניכי מרכז ספיבק. בשנה השנייה בקשו המשתתפים להמעיט בשיחות ולשחק יותר. המרכזות נענו לבקשה, עם זאת, לאחר כחצי שנה עלתה בקשה לחזור לשיחות ולדיונים. לקראת סוף השנה הראשונה נערך טיול משותף בין חניכי מרכז ספיבק ובין חברי נוער לנוער. הטיול הוכן על ידי נציגים של המשתתפים וזכה להצלחה רבה.

גם הפעילות המשותפת עם תלמידי ביה"ס ניצנים הצליחה. בשני המקרים, הן של נוער לנוער והן של תלמידי "ניצנים" השוני בעמדות כלפי חניכי מרכז ספיבק לא היה ברמה של נכונות ורצון להיפגש עימם אלא בהבנה של מהות החריונות, התפיסה שילד עם מוגבלות פיזית אינו שונה למעשה מילד רגיל. זאת הייתה ההצלחה הגדולה ביותר של הפרויקט מבחינת הילדים והצעירים ללא מוגבלות. הפרויקט תרם להם מאד בפיתוח תובנות לגבי אנשים עם מוגבלויות וניתן לומר שיש כאן חינוך לאזרחות בתחום של הבנת השונה ורצון לשפר את הקבלה החברתית של אנשים עם מוגבלויות. לגבי חניכי מרכז ספיבק, כאן הצלחנו של הפרויקט הייתה כפולה. הוא תרם להעצמתם של המשתתפים מבחינת התובנה העצמית שלהם, ביטוי יוזמה והגברת המוטיבציה לפעול. מצד שני הפרויקט גם חיזק את כישורי התקשורת שלהם עם ילדים וצעירים/רות ללא מוגבלויות. עם זאת לא הצליח הפרויקט ליצור מערכות יחסים קרובים, בין אישיים, מעבר לפעילות המשותפת במסגרת המרכז. היו לכך מספר סיבות אפשריות, האחת, הבדל ניכר בגילאי הילדים, חניכי נוער לנוער היו יותר מבוגרים, תלמידי ניצנים, יותר צעירים. יש לקחת בחשבון נקודה זאת כאשר מפעילים בעתיד פרויקטים דומים. מכשול אחר ליצירת קשרים הדדיים שמעבר לפרויקט היה הפיזור הגיאוגרפי של ילדי ספיבק הבאים בהסעות ממרחב מגורים גדול, לאו דווקא מהשכונה בה מצוי ביה"ס או מהשכונות מהן באו חניכי "נוער לנוער".

פעולות ההכנה עם תלמידי ביה"ס ניצנים ועם חברי נוער לנוער תרמו רבות להצלחתו של

הפרויקט. נראה כי ניתן ללמוד מכך שעל מנת להצליח בפעילויות דומות יש להקדיש זמן ומחשבה לדרך שבה מכינים את הקבוצות לקראת השתלבות בפעילויות משותפות. עם זאת יש לזכור כי הייתה נשירה. מוצע כי במחקרים נוספים של הערכת פרויקטים דומים יעשה מאמץ להגיע לאוכלוסיית הנושרים, אלה שהתחילו והפסיקו לבוא מסבות שונות. יש לבחון את הסיבות לכך.

ההורים של ילדי מרכז ספיבק היו קבוצה מיוחדת. מצד אחד הם בדרך כלל גילו הרבה הערכה לפרויקט ובעקב למרכז, ומצד שני לא היו מעוניינים להיות מעורבים בפרויקט מעבר להסכמה שהילד/ה שלהם ישתתף בו. הם גם היו מאד מפקחים וללא אשליות לגבי ההשפעה של הפרויקט על ילדם. לטווח הקצר טענו שהילד מרוצה, שמח, טוב לו, והפרויקט תורם לו, אך לא מעבר לכך. המרכז נתפס כחוג ספורט ולא יותר מכך. אולי לכן הערך המוסף של הפרויקט לא היה נהיר להם והם לא התענינו בו במיוחד. יש לשקול דרכים לעשות פעולת הכנה רבה יותר עם ההורים על מנת שהמשפחות ייקחו חלק פעיל בהיבט החברתי של הפרויקט ופרויקטים דומים.

לגבי השילוב הנקודתי, נראה שכאן יש להכין תוכנית התערבות מערכתית. פרויקט מהסוג הממוקד שנערך בספיבק לא יכול להביא לשינוי עמדות ודרכי עבודה של מורים לחינוך הגופני. כמעט להפך הוא הנכון, העובדה שמדריכה לחינוך גופני הגיעה מהפרויקט רק נתנה למורים לחינוך הגופני תירוץ לא לעבוד עם הילד עם המוגבלות הפיזית. הם העבירו את האחריות אליה במקום להיעזר בה לשנות את דרכי ההוראה שלהם.

המלצות

בהתבסס על המחקר המלווה ניתן לסכם מספר המלצות:

1. באופן כללי אנו ממליצים על הפעלת פרויקטים דומים לשילוב אוכלוסיות של ילדים ונוער ללא מוגבלויות עם ילדים עם מוגבלויות. המיקוד של הפעילויות המשותפות סביב פעילות ספורטיבית נראה מצוין ומזרז את הקשרים הנוצרים.

2. הייחודיות של התוכנית הייתה בכך שהיה ליווי של הפעילויות בדיונים ובמשוב. מומלץ לעשות כן גם בפרויקטים דומים אחרים. המשוב והשיחות הקבוצתיות תרמו להעצמתם של הילדים עם המוגבלויות ותרם לחידוד ההבנה של המשתתפים ללא מוגבלויות של עולם החריגות. ניתן להיעזר בעקרונות של מודל "מעגל ההפנמה" כפי שהוא מופיע בתוכנית אב לחינוך המיוחד בשם "לקראת בגרות" (רייטר, שלומי וצדר, 1998).

3. מעבר להיות התוכנית ממוקדת בהשתלבותם של משתתפים עם מוגבלויות בחברת בני גילם, מומלץ לראות בתוכנית גם מנגנון לטיפוח מנהיגות לעתיד בקרב צעירים/רות עם מוגבלויות.

4. בנוגע למשפחות, מומלץ לנסות לעבוד יותר עם המשפחות כדי שיתנו יד להמשך פיתוח הקשרים החברתיים שנוצרים בפרויקט וכן יישום ההנאה מפעילות מוטורית בשעות הפנאי גם במקומות אחרים מחוץ למועדון הספורט המיוחד. כיום פותחים מתנ"סים את שעריהם למשתתפים עם מוגבלויות, לצערינו במרבית המקרים הפעילות הפתוחה לאנשים עם מוגבלות היא בדרך כלל בנפרד מהפעילויות הכלליות, הן בשעות והן במיקום והן לגבי המשתתפים. יש לעודד השתתפות פעילה, ספונטאנית בקבוצות רגילות ובחוגים הרגילים. כאן חשוב לשלב את ההורים ולהעצימם לדרוש עבור ילדיהם ובהתאמה לרצונות של ילדיהם, פעילויות משולבות.

5. הקשר עם בתי ספר:

א. באופן כללי מומלץ מאוד להפעיל פרויקטים משותפים כגון זה שנערך בספיבק עם בתי ספר רגילים. ביה"ס שלקח חלק בתוכנית היה ביי"ס יסודי, אך רצוי ליצור קשרים גם עם בתי ספר של חטיבות ביניים ותיכונים. זאת כיון שהמשתתפים עם המוגבלויות הם בכל הגילאים והיותר פעילים הם בדרך כלל בגיל קדם ההתבגרות וההתבגרות. לצורך העניין יש לרתום קודם כל את מנהל/ת בית הספר. מנסיוננו, המנהל/ת הוא גורם מכריע בהצלחת תוכניות שילוב.

ב. מומלץ להפעיל תוכניות הכנה לקראת המפגש בין תלמידים ללא לקויות עם הילדים עם המוגבלויות. ניתן להיעזר בסרט שהוכן במסגרת התוכנית לצורך הכנת תלמידים בכל הגילאים לשילוב בפעילויות ספורט עם תלמידים עם מוגבלויות. יש לערוך גם תכנית הכנה עם התלמידים עם המוגבלויות ולברר אתם מהם סוגי הספורט שנראים להם כמתאימים ביותר לפעילות משותפת עם תלמידים ללא מוגבלויות.

ג. בשיחה עם מנהלת ביה"ס ניצנים היא הציעה מספר המלצות ספציפיות להפעלות עתידיות. לדעתה יש לשמור על קשר רצוף בין המדריכים ובין ביה"ס. דבר נוסף, למרות שהפעילות הספורטיבית חשובה חייבת להיות גם פעילות חברתית בנוסף לספורט כדי להרחיב את מעגל המפגשים בסביבות מגוונות כגון טיולים משותפים, יציאות לבילויים, מסיבות שונות ועוד.

6. תנועת "נוער לנוער" נמצאה כמתאימה ביותר לפעילות משותפת מהיותה תנועה על מפלגתית. ניתן עם זאת לפנות לכל תנועת נוער וכן למרכזי המחויבות האישית בבתי הספר התיכוניים. בתכנית הנוכחית הועלתה הצעה להעביר לעתים את חלק מהפעילות עם "נוער לנוער" (או כל תנועת נוער אחרת) לקן של התנועה ובכך לבסס שילוב דו כיווני. גם כאן, כמו בהמלצה לגבי בתי הספר, חשובה מאוד ההכנה המוקדמת של שני הצדדים, הן חברי התנועה והן המשתתפים בעלי המוגבלויות. כמו כן חשוב ללוות את שתי הקבוצות במפגשי דיונים ושיחות על מנת לבן סוגיות אישיות וחברתיות שעולות סביב הפעילות המשותפת. הפגישות צריכות להיות לעיתים בנפרד ולעיתים משותפות. ניתן להיעזר בתוכנית כישורי חיים המופיעה בנספח מס' 4.

7. לגבי השילוב הנקודתי נראה שההמלצה הכללית היא כי חייבים לתקן את המצב הקיים. לא יתכן שתלמיד עם מוגבלות לא ייקח חלק בשעורי החינוך הגופני של כיתתו. כיון שהמחקר המלווה מצא ליקויים רבים בשילוב בבתי הספר הרגילים ההמלצות בתחום זה הן בחלקן ארגוניות. ההמלצות הן:

- א. הפניה לבתי הספר ולמנהלות צריכה להיות דרך המפקחים של משרד החינוך, כך שבתי הספר ירגישו מחויבות לנושא.
- ב. רצוי לקיים יום עיון למנהלים ולמורים לחינוך גופני על מנת להציג את התוכנית בצורה ברורה ומסודרת.
- ג. רצוי לערוך מספר שיעורי חשיפה לתלמידים שבכיתתם לומד תלמיד בעל צרכים מיוחדים ולשוחח עמם על ההתמודדות היומיומית שלו.
- ד. יש להכין באופן מפורט אסטרטגיה של פנייה לכל הדרגים הקשורים עם הפעילות בביה"ס – פיקוח הכללי והפיקוח בחינוך הגופני, ומתן הסבר על משמעות השילוב בשיעורי החינוך הגופני למנהלת וליועצת. יש להציע ימי עיון או סדנאות השתלמות למורים לחינוך גופני בנושא של שילוב תלמידים עם צרכים מיוחדים בשיעורי החינוך הגופני.
- ה. תחום אחר שיש לפעול בו הוא הגדרת התפקיד של המומחה/ית שבא מבחוץ. למעשה מורת השילוב צריכה לתת רק יעוץ למורה לחינוך גופני. כיוון שהמורים לחינוך גופני עדיין אינם משוכנעים שלתלמיד עם הליקוי חשוב להשתתף בפעילות ספורט רגילה (שאיננה פיזיותרפיה) יש להכין את המורים לחינוך גופני לקבלת הילד עם הליקוי, להכין אותם לכך שהתלמיד עם הליקוי הוא כמו כל אחד מהתלמידים האחרים ואין להעביר את האחריות לגביו ליועץ חיצוני.

באופן כללי מומלץ מאד להמשיך בפרויקטים דומים שיוכלו לתרום הן לילדים ונוער עם מוגבלויות והן לילדים ונוער ללא מוגבלויות.

מקורות

הוצלר, י., יעקוב, ת., אלמוסני י., וברגמן, א. (1999). **שילוב ילדים עם מוגבלות גופנית בבית הספר ובקהילה**. תל אביב: מופת.

טלמור, ר', ארליך א' ואלדר, א' (1999). עמדות מורים לחינוך גופני כלפי שילוב הילד בעל הצרכים המיוחדים בכיתה הרגילה, **סוגיות בחינוך מיוחד ובשיקום**, 14, עמ' 45-60.

רייטר, ש., שלומי, ד. צדר, ש. (1997). **לקראת בגרות, ל"ב 21, תוכנית אב לחינוך המיוחד**. ירושלים: אגף תוכניות לימודים, משרד החינוך והתרבות.

רייטר, ש. (1997). **חבר חריג במערכות הרווחה, הבריאות והחינוך**. חיפה: גסטליט הוצאה לאור.

כנסת ישראל חוק חינוך מיוחד, התשמ"ח 1988 – עדכון אחרון – תיקון 6, תשס"ב 491. מתוך האתר פיגור שכלי.

סדן, א. (1997). **העצמה ותכנון קהילתי: תיאוריה ופרקטיקה של פתרונות חברתיים אנושיים**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

World Health Organization (WHO) (2001). International classification of function and disability: A manual of classification relating to the consequences of disease. Geneva, Switzerland: Author.

Zimmerman, M.A., & Rappaport, J. (1988). Citizen participation, perceived control and psychological empowerment. *American Journal of Community Psychology*, 16, 725-750.

NATIONAL INSURANCE INSTITUTE

Research & Planning Administration

Division for Service Development

Joint Sports Activities

by

Prof. Shunit Reiter

Dr. Rahel Talmor

Faculty of Education, Haifa University

with Dr. Yeshayahu Holzer

Weingate College and Ilan – Sports Center for People with Disabilities

Jerusalem, August 2004